

DEDIČSTVO ŠtB NA SLOVENSKU

Otázky, ktoré sformulovali členovia redakčného kruhu (Egon Gál, Miroslav Marcelli, Zuzana Szatmáry ako aj redaktori Slavena Pavláskova a Samuel Abrahám), sme rozoslali asi pätnástim potenciálnym respondentom. Priamo reagovali Miroslav Kusý, Gabriel Bianchi a Jozef Jablonický. Oľga Gyárfašová, Alma Münzová, Juraj Podoba, Michal Vašečka a Peter Zajac sa týmito otázkami inšpirovali a poslali ucelený text.

Z LISTU:

V nasledujúcom čísle budeme diskutovať o téme, ktorá opäť zdanlivo do Kritiky nepatrí. Je to problém ŠtB a jej dedičstvo a vplyv na vývoj slovenskej spoločnosti po roku 1989.

Našou snahou nie je kráčať takpovediac Cibulkovou cestou („kto bol na zozname?“, „kde sú a čo dnes robia špičky ŠtB?“). Nie je to vlastne ani možné, pretože hoci zoznamy existujú, vzäzky spravuje SIS a nemá k nim (okrem tejto spravodajskej služby!!) nik prístup. Nechceme nikoho škandalizovať, skôr chceme pochopiť, prečo fenomén ŠtB je už niekoľko rokov taká marginalizovaná a tabuizovaná téma. Prečo otázka ŠtB bola na Slovensku aktuálna a búrlivá len tesne po roku 1989, no neskôr prešetrovanie a diskusia ustali. Prekvapujúco, ani po roku 1998 – na rozdiel od českých alebo poľských susedov – sa vládne orgány, médiá, ale ani rôzne nadácie o tento háklivý pozostatok minulosti nezaujímali. (Neprekvapilo vás, že zatiaľ si ani jeden popredný slovenský sociológ či psychológ „nespravil živnosť“ z tejto témy?)

Myslíte si, že téma ŠtB je ešte aj dnes naliehavá, alebo už patrí k inventáru „preboleného“ a zabudnutého? Ide o fenomén viazaný výhradne na generáciu ľudí, ktorí s ním prišli do styku, alebo je to dedičstvo, prechádzajúce v istom zmysle aj na generáciu synov a dcér?

Kusý: Za normálnych okolností by to mala byť téma už len pre historikov. Lenže u nás nie sú ešte „normálne okolnosti“ v tom zmysle, že tieto otázky neboli predmetom spoločenského diskurzu vtedy, keď boli páľčivé, t. j. v dobe bezprostredne po páde komunizmu. Aj vtedy však boli páľčivé iba pre užšiu skupinu intelektuálov a nie pre širokú verejnosť. To preto, že pád komunizmu tu prebehol „zamatovo“, nenásilne, ako aj preto, že komunistická diktatúra na Slovensku bola počas obdobia normalizácie miernejšia než v Čechách a niesla sa v duchu akejsi tichej dohody medzi vládnucimi a ovládanými: keď vy dáte pokoj nám, my dáme pokoj vám.

Bianchi: Ja som tiež šokovaný absolútnym nezaujmom aj vzdelaných mladých ľudí o čokoľvek, čo je staršie ako 2 – 3 roky. Zjavne bola ŠtB jednou z ústredných tém v totalitnom komunizme, tak ako dnes ňou nie je. Nerobil by som však z toho tragédiu. Niektoré gény sa prejavujú ob generáciu. Autentickí pamätníci to pod farchou

osobných tragédií ťažko chápú, ale história tie hrôzy opäť „ocení“. Len trpezlivosť.

Jablonický: Fenomén ŠtB nie je dnes natoľko aktuálny, ako tesne po novembri 1989, ale v žiadnom prípade to nie je záležitosť „preboleného“ a „zabudnutého“. Od zániku bývalej ŠtB uplynulo viac než jedno desaťročie, na mnohé sa zabudlo a stále sa zámerne zabúda. Záležitosť ŠtB je nerozlučne spojená s existenciou komunistického totalitného režimu.

Ak by záležalo na vás, sprístupnili by ste jednotlivé vzäzky ŠtB osobám, ktoré boli postihnuté? Sprístupnili by ste to len na výskum alebo súhlasíte, aby ostali vzäzky na tridsať rokov zabezpečené?

Kusý: Malo by veľmi ozdravujúci vplyv na spoločnosť, keby vzäzky ŠtB boli sprístupnené postihnutým osobám, pokiaľ by o to mali záujem. Pokiaľ však ide o mňa, nechcel by som ich študovať. Nevyužil som tú príležitosť ani vtedy, keď som ju mal.

Bianchi: Vaša otázka ma, pravdu povediac, šokuje: Podľa vás by bola možná alternatíva sprístupniť vzäzky výskumu a nesprístupniť ich „postihnutým“ osobám? Pre mňa je táto alternatíva absolútne nezlučiteľná s úctou k jednotlivcovi.

Samozrejme, ak sprístupniť, tak v prvom rade

„postihnutým“. Ale ani toto slovo sa mi nepáči. Myslím, že veľmi simplifikuje celú tú hrôzu, ktorá je za aktivitami tajných polícií.

Jablonický: Ak by záležalo na mne, nechal by som sprístupniť vzťahy ŠtB osobám, ktoré boli postihnuté a evidované. Patril som medzi tzv. záujmové osoby. Mal som krycie meno ANT s registračným číslom 26293.

V čom vidíte príčiny skutočnosti, že fenomén ŠtB na Slovensku nie je vnímaný ako problém? Ako hodnotíte takýto laxný prístup k „neduhom minulosti“ na pozadí vývoja v iných postkomunistických krajinách?

Kusý: Fenomén ŠtB nemožno chápať ako izolovaný problém. Je to súčasť celého komunistického režimu u nás. Ak sa ozývajú hlasy, že za komunizmu bolo u nás lepšie, aj ŠtB je akceptovaná ako súčasť tohto „lepšieho“ života. Čudovali by ste sa, kto všetko mi vyčítal, že „vy disidenti ste v podstate exhibicionisti. Zbytočne ste provokovali, a tak ste prispievali v zbytočnom vyhocovaní situácie. Nútili ste ŠtB k sebaobrane“.

Bianchi: Opäť, ako nedostatočne politicky rozhladený človek, neviem porovnať s inými postkomunistickými krajinami. Keď však zdvihneme zrak z našej zúženej postkomunistickej perspektívy do širšieho historického a geografického rámca, uvidíme krajiny, kde tajné polície tiež pracujú intenzívne a nikto sa nestará do toho, naokoľko je to férové, dokonca ľudia sa ani nestarajú o to, že to je. Stačí uviesť „čisté“ Švajčiarsko s tučnými vzťahmi osobných spisov o každom občanovi.

Bol by, podľa vášho názoru, niektorý z postupov použitých v iných krajinách (Česká republika, Poľsko, Maďarsko, NDR) aplikovateľný aj na naše domáce pomery?

Kusý: Náš úrad pre odhaľovanie zločinov komunizmu je len slabým odvarom takýchto útvarov v Poľsku či v Čechách. Ale veď na jeho vytvorenie nebola a nie je politická vôľa, je to iba výsledok Čarnogurského tvrdohlavosti, že tu vzniklo aspoň niečo.

Mlčanie o problémoch veľmi ľahko zamieňame s ich neexistenciou. Chýbajúca verejná diskusia v nás vyvoláva klamný pocit, „že všetko je v poriadku“. Odkiaľ by ste očakávali iniciatívu,

ktorá by podľa vás mohla, alebo dokonca mala, nastoľovať tzv. problémové témy?

Kusý: Nemyslím si, že by bolo treba umelo vyvolávať verejnú diskusiu o niečom, čo slovenskú verejnosť nepáli. Čo je však trestuhodné, je nedostatočný záujem odbornej obce, historikov, politológov, mienkotvorných osobností. V Čechách sa na túto tému najnovších dejín vrhla mladá generácia historikov, píšu o tom odborné state i populárne články, vydávajú knihy. U nás je to stále len pár ľudí, ktorí sa tým profesionálne zaoberajú.

Bianchi: Áno, verejná diskusia je masívny nástroj a v tejto veci absentuje. Medzi populáciou však nie je všeobecný pocit, že „všetko je v poriadku“, ako jemne podsúvate. Ľudia sa cítia v neporiadku, ibaže v prvom pláne pozerajú DOPREDU (zblbnutí nekonečnými možnosťami globálnej elektronickej civilizácie a súčasne totálne frustrovaní minimálnosťou reálnych možností a zdrojov na presadenie sa v nej, a tým aj nájdenie sa v nej) a tam ŠtB nevidia. Pozeráť sa dozadu je pomerne veľký luxus, ktorý si môžu „dovoliť“ tí, ktorí žijú v pohode a tí, ktorí majú dostatočné vzdelanie v sociálnych a humanitných disciplínach. Ostatní sú zachvátení svojimi aktuálnymi potrebami. Podľa mňa kľúčovú rolu v rozpútaní akéhokoľvek verejného diskurzu (o ŠtB, alebo o interrupciách...) by mali mať verejnoprávne médiá. Musí tam ale byť niekto, komu na tom záleží. Nedávno som sa pokúšal iniciovať záujem jedného verejnoprávneho média o podobne mimoriadnu akútnu tému a zatiaľ sa v ňom nenašiel človek, ktorému by to bolo „blízke“. No comment. Druhý zaujímavý kanál je film. Napríklad taký, aký natočil Dušan Hanák (Papierové hlavy) a chystá ďalší. Film sa natoľko nestráca v horách bahna televíznych posolstiev, je atraktívny pre mladých (!) a vyvoláva ďalšie mediálne odozvy.

Jablonický: Nepatrím medzi tých, čo mlčia o ŠtB. Nemlčal som ani vtedy, keď som bol v kompetencii ŠtB, keď ma sledovali, vyšetrovali a trestne stíhali. V minulom roku som vydal publikáciu Podoba násillia, v ktorej sa zaoberám ako sa ŠtB angažovala pri politických procesoch. Uvádžam konkrétne údaje a konkrétne osoby. Pre mňa neexistuje anonymná ŠtB. Snažím sa o vystihnutie fenoménu ŠtB v najnovších slovenských dejinách.

Mlčanie o ŠtB je len jedno z mlčaní, ktoré obostierajú Slovensko. Spoliehame sa na čas a všeobecnú entropiu? Jednoducho povedané, dúfame, že sa nám podarí definitívne zabudnúť?

Kusý: Aké „mlčanie o ŠtB“? To je ako keby ste tvrdili, že sa zamlčuje úloha počasia či vrátnikov z tých čias. Čo sa vtedy nereflektovalo ako niečo nepatričné, obudné, nie je dnes zamlčované. Je to skôr premlčané ako čosi nezaujímavé, nehodné pozornosti. Lahko zabúdame len na náhodné mrzutosť. Medzi ne zaradila slovenská verejná mienka aj činnosť ŠtB.

Bianchi: Ja to nevnímam ako zabudnutie, ale ako „vyhnúvanie“. Tento krásny pojem používa v tomto kontexte Dušan Ondrušek. Vyhnúvanie nie je spôsobené absolútnou, ale relatívnu nedôležitou problémom. Prsto pretlak iných, pre ľudí existenčne dôležitejších javov, robí svoje. Pre radového občana je luxus rozmyšľať o fenoméne ŠtB. Dobrým príkladom som napokon ja sám, keď na túto anketu odpovedám s veľkým meškaním, po dvoch urgenciách, dávajúc prednosť stále niečomu inému...

Sebareflexia spoločnosti je indikátorom jej stability. O čom svedčí zlyhanie schopnosti vysporiadať sa s vlastnou minulosťou?

Kusý: Toto je predsa tiež spôsob vysporiadania sa s vlastnou minulosťou. Vytesnili sme z nášho národného historického vedomia nielen ŠtB, ale aj mnoho iných vecí, udalostí, historických období. Napríklad zaobchádzanie s Maďarmi na Slovensku v rokoch 1945 – 1948. Fronty na toaletný papier a ponížujúce žobronenie o cestovné doložky. Krajinu za ostatným drôtom. Domové dôverníčky. Všetky tie rôzne kategórie horlivých, alebo aspoň ochotných spolupracovníkov ŠtB. Eštebáci neboli nejaká výnimka, boli to naši ľudia. Ja sám som mal švagra eštebáka, každý týždeň som ho u mamy stretával, dávali sme si vianočné a narodeninové darčeky. Kazil som mu kariéru, ale čo sa dalo robiť: patrili sme do rodiny.

Bianchi: Ach, tu mi okamžite napadá, ako sa ma z podobnej istoty nedávno pokúšal vyvieť popredný slovenský psychiater. Sebareflexia je pre neho indikátorom psychického problému, nie stability! Autentická osobnosť sa nereflektuje – vraj. Tohto chrobáka mám v hlave už pol roka. A postupne začínam nachádzať na jeho presvedčení určité pozitíva. Ako dobre je tým, ktorí sa netrápia sebareflexiou, koľko úspešných sa „nesebareflektuje“? Je to nevyhnutné vysporiadať sa s vlastnou minulosťou? Ak sme poriadne posadnutí sami sebou, tak sa nestíhame obzerať. A sme naspät' v bode 5 tejto ankety. Kruh sa uzatvára...

Dá sa podľa vás hovoriť o morálnom stave celej spoločnosti? Ak áno, patrí do tejto oblasti aj poctivé bilancovanie činnosti takých orgánov, akými bola ŠtB?

Kusý: Nerád by som generalizoval. Národ, prevažná väčšina spoločnosti ani u nás nebola zodpovedná za komunistický režim, a teda ani za eštebákov. Ľudia sa snažili prežiť v podmienkach, ktoré im nastolili komunisti. Prežiť čo najbezkonfliktniejšie. Veľká väčšina obyčajných ľudí sa snažila vyhnúť treniciam s režimom a jeho predstaviteľmi, žiť si svojim životom v rámci daných možností. To, že museli za to platiť istú daň, považovali za nutné zlo. Keď sa to dalo, obišli ho. Pravdaže, takýto spôsob existencie ovplyvňuje morálny stav spoločnosti. Ale za letargiu nemôže národ ako celok. Za to môže jeho elita, ktorá ho v tej letargii ponechávala a udržiavala. V každom prípade som rozhodne nešla príkladom, ako sa z nej dostať.

Bianchi: Myslím si, že nie, pretože morálka, to sú pravidlá, ktoré si stanovujú spoločenstvá ľudí. Je to implicitná dohoda v určitej spoločnosti. Morálky rôznych spoločností sa viac či menej prekrývajú, ale v každodennom živote fungujú pomerne samostatne (a teda aj odlišne). Ale keď sa vrátíme do jednej krajiny: nemôžeme ju celú ako takú posudzovať z hľadiska morálky. Možno posudzovať jej členov, nakoľko ladia s morálnym štandardmi danej spoločnosti, presnejšie so štandardmi jednotlivých morálnych systémov v danej spoločnosti (aj u nás je tých variantov morálky viac). Iné je to s medzinárodnou komunitou (globalizácia, EÚ...), ktorá hľadá možnosť spoložitia. Mám ale pocit, že v tomto veľkom meradle nie je možné stanoviť pravidlá v polohe morálky, lebo štandardy jednotlivých spoločenstiev sú natoľko odlišné, a pritom niektoré nemusia byť nevyhnutne zavrhnuteľné. Na tejto úrovni ide skôr o dohodu a toleranciu. Slovo „poctivé“ sa mi zdá príliš subjektivistické vo vzťahu k bilancovaniu niečoho ako ŠtB. Transparentné, otvorené, to skôr.

Ako by ste dali do súvislostí neochotu reflexie minulosti a opakujúce sa unikanie pred nepopulárnymi témami s dnešným neutešeným stavom politického vývoja v našej spoločnosti?

Kusý: Navykli sme si na to, že za naše trable môže vždy niekto iný: Maďari, Česi, Sovieti zvonka; komunisti, ŠtB zvnútra. Vždy v takej polohe, že my sme tí dobrí, oni sú tí zlí. Ak je to tak, potom to zlo

na nás, jeho obetiach, vždy páchali tí druhí. S čím sa máme vyrovnávať, ak za tieň na našej minulosti môže niekto iný? Najprv by sme museli priznať, že v tom máme prsty aj my sami, nielen komunisti a eštebáci ako stelesnenie zla. K vedomiu vlastnej viny za minulosť sme však nedospeli. A teda ani k potrebe vyrovnáť sa s tým.

Bianchi: Nemám odpoveď.

Do akej miery ovplyvnil vývoj v našej spoločnosti po roku 1989 spôsob vysporiadania sa s dedičstvom ŠTB?

Kusý: Komunizmus sa u nás zrútil sám od seba, ľudia nadobudli dojem, že na to stačilo ich štrkotanie kľúčmi na námestiach. Nebudete sa vážne zaoberať niečím, do čoho stačí fúknúť, aby sa to rozsypalo ako domček s karát.

Bianchi: Nemám odpoveď.

FENOMÉN ŠTB V ŠIRŠOM KONTEXTE

OLGA GYÁRFAŠOVÁ

Písané pre K&K

Začnem niekoľkými číslami: v roku 1994 si 45% dospeljej populácie Slovenska myslelo, že ponovembrový režim má v porovnaní s prednovembrovým viac nedostatkov (v Čechách to bolo v rovnakom čase 20%!); „pred novembrom 1989 sa ľudom ako som ja žilo lepšie“, tvrdí v roku 2001 59 % slovenskej verejnosti; v roku 1994 pôsobenie komunistickej strany do roku 1989 hodnotí kladne tretina obyvateľov Slovenska, pričom tendencia je rastúca – v roku 2000 stúpol podiel kladne hodnotiacich na 42 %. Šokujúce? Smutné? Neuveriteľné? Na šľaktrafenie?

Asi všetko naraz. A samozrejme, naliehavá otázka: prečo? Odpoveď má viac rovín a nemá šancu byť vyčerpávajúca. Nepochybne treba načrieť hlbšie do historických súvislostí, do kultúrno-hodnotových vzorcov a vzorov správania, ktoré majú svoju zotrvačnosť, menia sa pomaly a nestrácajú silu ani v odlišných režimoch. Ako sa uvádza v knihe *Slovensko a jeho regióny* (Krivý-Balko-Feglová, 1996), slovenskú spoločnosť v roku 1989 charakterizovali najmä neprimerané očakávania „zachovať doterajšie výhody a pripojiť k nim plusy z druhého okruhu, najradšej okamžite“ (alebo ako sa hovorilo ešte „za Husáka“ „po socialisticky pracovať, po kapitalisticky žiť“). Na Slovensku okolnosti historického vývoja spôsobili, že prevažne „security seekers“ nad „freedom fighters“ bola vyššia ako v okolitých štátoch. Vysvetlenie

týchto „parametrov“ musí byť historické. Jeho najstručnejší súhrn by mal dva body: 1. zaostávanie sociokultúrnej modernizácie spôsobené rurálnou minulosťou a oneskorenou a neprirodzene rýchlou industrializáciou, 2. tradícia kolektivistických životných vzorcov. Autori to ďalej rozmieňajú na drobné a za tým výpočtom neostáva iné, ako si s hlbokým povzdychom položiť rečnícku otázku: „Čo môže vyrásť z pestovaného pocitu skupinovej ukrivdenosti?“

V reflexii vlastnej historickej minulosti – zdá sa, že z toho vyrastá skôr príklon k pohodlnému zabúdaniu, alebo keď sa to hodí (napr. v záujme politickej mobilizácie), k sebaoslavnej mýtotvorbe. Asi aj k nadradeniu sociálnej optiky nad pohľad cez mieru slobody. O tom, aké je príjemné netrápiť sa reflexiou dejín, krásne rozpráva Martin Šulík filmom *Krajinka*. Dejiny sa valia Krajinkou, jej ľudia sa však netýkajú, nevšímajú si ich, možno aj preto, že sa necítia byť tvorcami týchto dejín, sú iba ich obeťami.

Krátko po novembri 1989 výskumy identifikovali rozsiahle biele plochy „historického nevedomia“ Slovákov vo vzťahu k vlastnej minulosti. Neskôr sa rozmanité sociálne prostredia zhodli na dvoch výrazných pozitívnych postavách slovenských dejín – A. Dubčekovi a M. R. Štefánikovi. Ich tragický osud posilnil pozitívne vnímanie, urobil z nich legendy.

Odvrátenú stranu slovenských dejín v percepcii verejnosti reprezentujú najmä predstavitelia oboch totalitných režimov 20. storočia – J. Tiso, G. Husák a V. Biľak. Vo vzťahu k slovenskému vojnovému štátu došlo v priebehu deväťdesiatych rokov k istému scitliveniu. Zásluhu na tom by som neupierala politikom. Okrem SNS-áckych výnimiek a malých, i keď mimoriadne hlučných skupiniek, sa celá politická scéna jednoznačne dištancovala od tradície vojnového slovenského štátu. Na druhej strane v hodnotení prednovembrového režimu a jeho hlavných predstaviteľov sa v priebehu deväťdesiatych rokov postupne prejavovala stále väčšia „benevolencia“. A opäť – to vedomie formovali médiá, politici, kultúrna elita atď. Príkladov toho, ako sa na Slovensku v uplynulých rokoch pracovalo s komunistickou minulosťou, sú desiatky a sú všeobecne známe. Čo už dodať k tomu, keď hlava štátu povie: „Bol som katolíkom aj vtedy, keď som bol komunistom“. Publicista Marián Leško k tomu výstižne dodáva: „....mnohých irituje nie jeho minulosť.... ale spôsob, akým ju reflektuje.“ (*Masky a tváre novej elity*, 2000)

Nemôžeme sa potom čudovať, že pre väčšinu ľudí sú roky normalizácie „dobrom, keď bolo lep-

1800349
14113
20084
20084
19722
180107
24676
24034
24031
8112870
2466592
2401694
3210228
1801206
1802206
19630256
10630246
2401281
24013018
24013151
24013264
24013307
24013322
24013344
24013364
24013384
24013404
24013424
24013444
24013464
24013484
24013504
24013524
24013544
24013564
24013584
24013604
24013624
24013644
24013664
24013684
24013704
24013724
24013744
24013764
24013784
24013804
24013824
24013844
24013864
24013884
24013904
24013924
24013944
24013964
24013984
24014004
24014024
24014044
24014064
24014084
24014104
24014124
24014144
24014164
24014184
24014204
24014224
24014244
24014264
24014284
24014304
24014324
24014344
24014364
24014384
24014404
24014424
24014444
24014464
24014484
24014504
24014524
24014544
24014564
24014584
24014604
24014624
24014644
24014664
24014684
24014704
24014724
24014744
24014764
24014784
24014804
24014824
24014844
24014864
24014884
24014904
24014924
24014944
24014964
24014984
24015004
24015024
24015044
24015064
24015084
24015104
24015124
24015144
24015164
24015184
24015204
24015224
24015244
24015264
24015284
24015304
24015324
24015344
24015364
24015384
24015404
24015424
24015444
24015464
24015484
24015504
24015524
24015544
24015564
24015584
24015604
24015624
24015644
24015664
24015684
24015704
24015724
24015744
24015764
24015784
24015804
24015824
24015844
24015864
24015884
24015904
24015924
24015944
24015964
24015984
24016004

šie", totalitný charakter tohto režimu je v hodnotiacej optike väčšiny až druhoradý. Navyše od päťdesiatych rokov bol na Slovensku kontinuálny rast životnej úrovne, stranické čistky sa existenčne dotkli podstatne menej ľudí ako v Čechách, normalizácia prebehla úspešne, disidentov bolo pár a tých, ktorí o nich vedeli, iba o málo viac. Takže: pre koľkých Slovákov bol vlastne fenomén ŠTB niečím reálnym? A do akej miery bola táto temná inštitúcia po roku 1989 demaskovaná pre širokú verejnosť?

Nezakrávať a neprikrášľovať minulosť pomáha vyhnúť sa v budúcnosti zlým cestám. Minulosť neodchádza do minulosti, ostáva s nami, vracia sa. Rakúsko vytesňovalo svoj podiel viny celé desaťročia a pestovalo si mýtus prvej obete hitlerovského Nemecka, až tézu obete ktosi označil za „životnú lož“ 2. republiky. Až causa Waldheim a následky toho, že veľká časť Rakúšanov sa s nim ešte v roku 1986 dokázala identifikovať, katalyzovali „rozpomínanie“ a pomenovanie historických hriechov pravými menami.

Kolektívna amnézia slovenskej spoločnosti vo vzťahu k vlastnej komunistickej minulosti má asi skôr podobu pohodlného nepýtania sa než uvedomovaného vytesňovania. Neviem však povedať, čo je menšie zlo.

POLÍCIA JE V ŽIVOTE KAŽDÉHO ŠTÁTU ALMA MÜNZOVÁ

Písaná pre K&M

„Polícia je v živote každého štátu,“ povedal raz neprávo zabudnutý Kozma Prutkov. Predpokladám, že v každej ľudskej organizácii viac-menej hierarchicky usporiadanej existujú jednotlivci, ktorí mocným oznamujú, čo počuli, čo sa dozvedeli, čo spozorovali. Zväčša preto, aby sa nadriadeným či panujúcim zalískali, votreli do ich priazne a dôvery a získali pre seba nejaké výhody.

A mocných vždy zaujímalo, čo si poddaní myslia a hovoria, prípadne šepkajú.

Akýsi predobraz toho vidím v rozprávkevej postave kalífa Haruna al Rašida, ktorý preoblečený za prostého človeka chodil medzi ľuďmi, tmoľil sa po trhovisku a tam si vypočul nezaobalené názory svojich poddaných. Kalíf bol láskavý človek a čo si vypočul, použil vraj na korigovanie svojich vláderských nariadení. Možno to bola pravda, možno to bolo iba zbožné želanie, aby si mocní vypočuli a milostivo vzali do úvahy názory svojich občanov, skôr než tie svojich radcov.

Je však v povahe moci zvrátiť sa, najmä ak sa

inštitucionalizuje. Príkladov na to je nespočetne veľa.

Cesta od – fiktívneho? – individuálneho a navyše dobromyselného kalífa po organizáciu, akú reprezentovala napríklad polícia Josepha Fouchého (ktorý vo Francúzsku prežil všetky možné historické a politické zvraty od monarchie po republiku, a ktorému Stefan Zweig venoval pozoruhodný, do slovenčiny preložený román), cez rozvetvený špicľovský systém za Bachovho absolutizmu alebo napríklad Bretschneidera skrytého za novinami, niekedy aj obrátenými a načúvajúcim, aké reči trúsi Jozef Švejk, až po desivú organizáciu gestapa, je cesta kľukatá, ale v zhode so svojou základnou myšlienkou: s túžbou ovládnuť masu, mať moc – za každú cenu. Mílniky tejto cesty zobia zimomriavkové názvy: Čeka, NKVD, KGB, gestapo – všetky s modifikáciami určenými miestnymi a historickými podmienkami, podľa povahy danej spoločnosti a tradície.

Služba moci má zaiste mnohoraké príčiny. Moc ako taká má pre isté typy ľudí veľkú príťažlivosť, derú sa do okruhu jej pôsobenia – neraz takisto za každú cenu.

V nedemokratických systémoch je pozícia moci, moc moci zvrátená – nadradená aj štátu a jej orgánom, rozstrahuje osamostatnenú moc a tej treba slúžiť do roztrhania tela – do roztrhania cudzích tiel, lebo táto odnož polície sa v prípade rozkazu vôbec nezdráha usmrcovať – obeť nepredstavujú ľudia, ale sa menia na čísla, na spis, na objekt. K týmto osamostatneným odnožiam polície patrila naša ŠTB, z ktorej mali strach aj na ÚVKS. Celkom na začiatku vstupovali do nej chlapci, ktorí sa – aj zdivočení – vracali z Povstania, časť stratili rodinu i zázemie a svoju budúcnosť videli v „mierovom“ boji proti fašizmu. No zakrátko ich toto mlynské koleso zomlelo a uväznilo. Kategórie ľudí v službách štátnej bezpečnosti stoja za samostatným výskum. Kategórie tých, čo sa dostali a či dali do jej služieb a spárov takisto.

Jedným z jej hlavných mocenských nástrojov bolo šírenie strachu a vlastnej vševedúcnosti. Strachu často bezmenného z možných dôsledkov niečej nevôle. Polícia si vytvárala rozsiahlu sieť, nie však bez trhlín a medzier. Vo svojich radoch nesústreďovala len pologramotariát, ktorý sa honosil zdravým inštinktom a pástou robotníckej triedy, ale neskôr aj zlatým pečatným prsteňom na prste tejto páste a ľahko získaným doktorátom práv.

Raz pri jednom nočnom výsluchu mi súdruh doktor juris XY povedal: „Keby tak na križovatkách dejín stáli dopravní strážnici!“ Sprvoti sa mi táto

veta zdala vcelku pozitívna, až neskôr som si uvedomila, do akej miery sa za tým tají porobenosť porobujúceho, ktorý potrebuje niekoho, kto mu povie, akým smerom sa treba uberať, lebo hlasu vlastného rozumu a či nebudaj svedomia nemožno dôverovať.

Samozrejme, že archívy ŠtB treba sprístupniť a keď sa niekomu žiada nazrieť do svojho spisu, mal by mať túto možnosť, aj keď si myslím, že spisy budú značne medzerovité. Obozretnejšia by som bola pri zverejňovaní mien ľudí, ktorí sa nachodia na zoznamoch ŠtB (Gustapa, ako ju vtedy nazývali), ktorí s ňou v tej či onej forme spolupracovali. Krátko po roku 1989 uverejnený zoznam pálił mokrú so suchým, neodlišoval tých, čo vlastnou rukou, aj keď nie vlastnou krvou podpísali pakt s diablom – zväčša za peniaze – od tých, čo v úzkosti prisľúbili oznámiť čosi „protišťatné“ a vlastne neuškodili nikomu, iba sebe dopomohli k zamestnaniu, k vycestovacej doložke alebo k nejakej inej výhode, ktorá sa hocikomu neposkytla.

Pamätám sa na prípad, ktorý sa stal v istom spoločenskovednom ústave, kde mladá pracovníčka prišla za svojou staršou kolegyňou s upozornením, že je sledovaná. Na otázku kým, dostala odpoveď, že „mnou“, a vysvetlila aj okolnosti. Pri ceste na „západ“, čiže „von“ našli u nej nejaké nezapísané valuty a pod prisľubom, že za ochotu k spolupráci prípad neohlásiu súdu, pristala na túto „dohodu“. Podobných osudov bolo asi viac a myslím, že ich netreba vláčť po novinách, ak sa aktérom nechce porozprávať svoje skúsenosti, čo by mohlo byť veľmi zaujímavé a osočné. Personalizovanie tejto často bohumilej činnosti odvádza pozornosť od problému ŠtB samého, od stavu spoločnosti, ktorá sa ťažko – ak vôbec – dopracúva k pohľadu na minulosť, od neschopnosti pozrieť sa na seba za seba a neobviňovať zrkadlo, keď ukazuje skrivenú tvár.

Mimochodom, dozvieme sa niekedy aj niečo o tom, koľko „osvedčených“ odborníkov ŠtB uplatňuje svoje poznatky a skúsenosti v SIS?

V STRACHU SME SI BOLI VŠETCI ROVNÍ

JURAJ PODOBA

Písané pre K&K

Obávam sa, že na hlbšiu analýzu vzťahu slovenskej spoločnosti k fenoménu ŠtB sám nie som pripravený a ani dostatočne informovaný, takže môj pohľad na tento problém je možno iba súborom banalít. I keď som sa v poslednej tretine

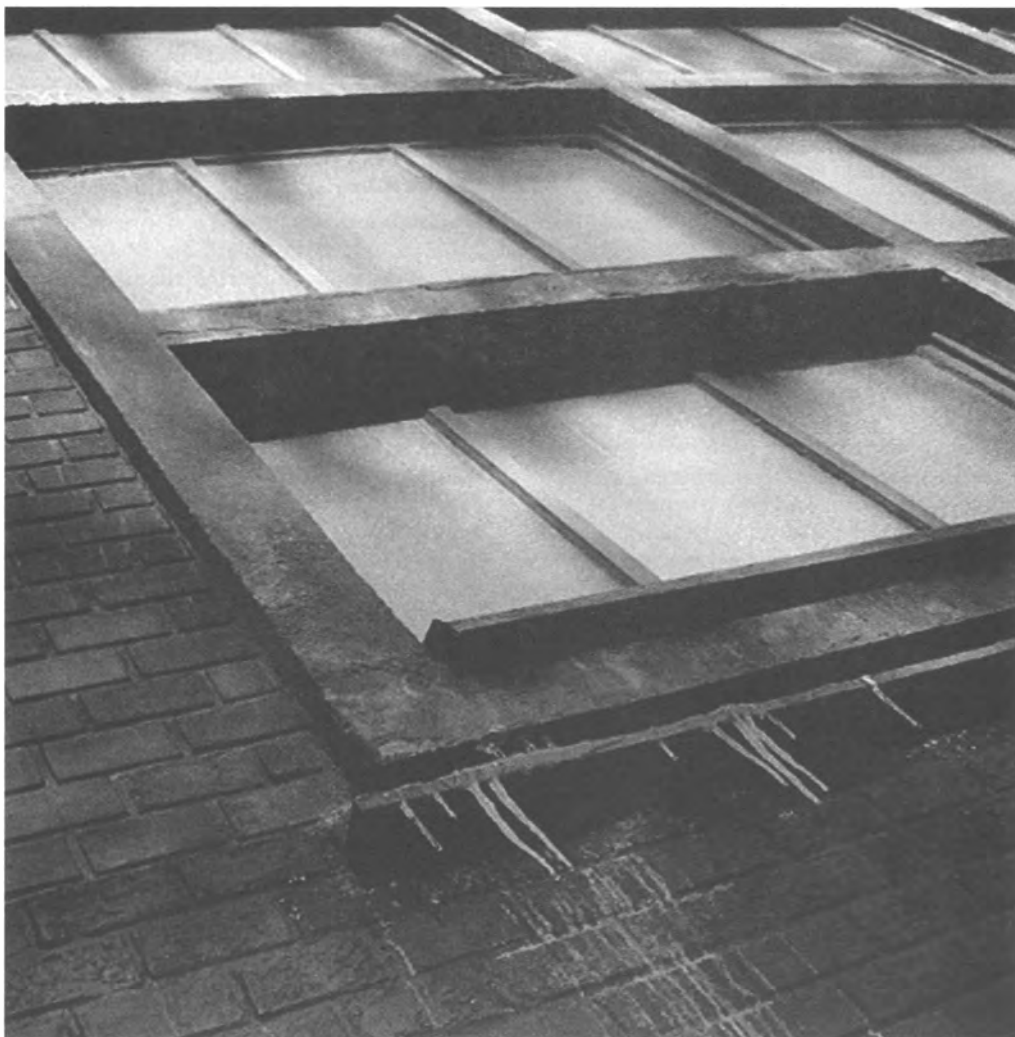
osemdesiatych rokov ocitol v skupine občanov, ktorých režim verejne označil za svojich nepriateľov a absolvoval som niekoľko výsluchov na „Februárke“, nikdy som sa hlbšie nezaujímal o tento represívny orgán totalitnej moci, o jeho ciele a spôsob práce, o jeho reálny vplyv v spoločnosti. Aj keď som mal v období výsluchov strach, a hrozba reálnej represie zo strany režimu mi v tých rokoch nijako nepridávala duševnej rovnováhy, za oveľa dôležitejšieho politicko-spoločenského aktéra som považoval stranické štruktúry. Od ich najvyšších predstaviteľov, o ktorých som bol vtedy presvedčený, že totalitná moc im umožňuje reálne riadiť smerovanie spoločnosti, aj vrátane obávanej ŠtB, cez kádrovčíkov a funkcionárov stranických skupín, o ktorých sa režim opieral na tých úrovniach spoločnosti, v ktorých som sa pohyboval, až po mojich stranických príbuzných a kolegov – radových členov KSS, ktorí v krčmovo-kaviarenskom nadávaní na režim dosahovali obdivuhodnú brilantnosť. Pričom dokonca aj tí naposledy menovaní reprezentovali v mojom chápaní reálnosocialistickej skutočnosti totalitnú moc oveľa viac ako tajomní (spolu)pracovníci ŠtB. Teda určite viditeľnejšie. Chcem tým povedať, že medzi obyčajnými ľuďmi, ktorí neboli disidentmi a klerikmi, alebo sa jednoducho neocitli v terčí záujmu mocenskej mašinérie, sa o týchto veciach veľa nevedelo a ani nehovorilo. A kto veľa vedel, napr. ak sám/sama bol/bola agentom ŠtB, alebo mal/a s ňou nepríjemné skúsenosti, mal/a dobrý dôvod mlčať. V tomto sa sluhovia zločineckého režimu a ich obeť od seba príliš nelíšili. A mlčiaca väčšina o týchto skutočnostiach veľa nevedela. Teda zdá sa, že veľa vedieť ani nechcela. Zjavne vedeli o tom svoje komunisti na vyšších stupňoch riadenia jednotlivých sektorov socialistickej spoločnosti, ktorí určite boli sledovaní, neustále sa preverovala ich spoľahlivosť. To však bola privilegovaná kasta, ktorá mala nielen svoj špecifický spôsob života, ale aj svoje špecifické problémy.

Predtým, než som bol v roku 1988 prvý raz zoči-voči konfrontovaný s vyšetrovateľmi ŠtB, vedel som o ich existencii iba z rozprávání, ktoré pripomínali viac spomienku na temné päťdesiate roky, než realitu znormalizovaného Slovenska sedemdesiatych a osemdesiatych rokov. Medzi príslušníkmi mojej generácie sa o represívnych štruktúrach a ich metódach veľa nehovorilo, a to ani medzi ľuďmi, ktorí pochádzali z prenasledovaných či diskriminovaných rodín, alebo ktorí v kritickej perestrojkovej atmosfére čoraz otvorenejšie prejavovali nesúhlas s režimom. Pre človeka narodeného v komunistickom štáte mimo privile-

govných vrstiev režim reprezentovali spočiatku rôzne príčinnivé až fanatické učiteľky, neskôr arogantné držky SZM-ákov, po zaradení do pracovného procesu už vyššie spomínaní sluhovia a drábi režimu, ktorí za svoje služby získali nižšie riadiace funkcie, drobné privilégiá či pofidernú „moc“ podnikových straníckych funkcionárov. Bežní ľudia vnímali režim predovšetkým na základe kontaktov s týmito kategóriami režimu oddaných ľudí, a nie s pracovníkmi represívneho aparátu. Dokonca si dovoľím vysloviť názor, že vo všeobecne pocítovanej atmosfére strachu, ktorá je vlastná všetkým totalitárnym spoločnostiam, zohrával fenomén ŠtB aj určitú „demokratizačnú“ úlohu. Nikto nevedel, kto je informátorom, takže strachom mohol byť postihovaný zrejme oveľa viac súdruh predsa

straníckej skupiny alebo súdruh námestníkov, než trený jedinec s pochybným kádrovým profilom. Ten už nemal veľa čo stratiť. Resp. práve zlý „kádrový profil“ vyvolával podozrenie, že k spolupráci mohli byť donútené alebo motivované práve tieto osoby. Čo sa často aj stávalo. Fenomén strachu, ktorý bol zároveň spojený s pocitmi spoluviny či nečistého svedomia z kolaborácie, je ďalším spojom medzi služobníkmi a obetami represívneho komunistického režimu. V strachu sme si boli všetci rovní. Že by azda toto bolo kľúčovou odpoveďou na otázku, prečo diskusiu o fenoméne ŠtB v slovenskej spoločnosti nikto nechce otvárať?

V tejto súvislosti netreba zabúdať na zjavnú skutočnosť, že počas štyridsiatich rokov sa režim nespáral rovnako. Nevie, či by sme dokonca ne-

mali hovoriť o rôznych formách totalitných režimov, rámcovo prepojených ideológiou a túžbou po autoritatívnej moci, ktorá sa opiera o kontinuitu totalitného ovládania spoločnosti. Na jednej strane najmä staršie generácie, ktoré mali zažité represie štyridsiatych a päťdesiatych rokov, v miernejšej verzii zopakované začiatkom sedemdesiatych rokov dodnes argumentujú svoje postoje a správanie počas totality (t.j. mlčanie a absolútnu pasivitu, ako aj lojalitu k vládnucim byrokratickým štruktúram, atď.) týmito negatívnymi skúsenosťami. Na druhej strane mnohí jednotlivci i celé rodiny, ktorí boli na prelome štyridsiatych a päťdesiatych rokov vystavení krutým represiam, sa neskôr veľmi úspešne adaptovali na podmienky „reálneho socializmu“ a urobili prudkú kariéru. Niektorých plyšový prevrat deklasoval. Iným naopak umožnil zavŕšiť predchádzajúci úspešný kariérny postup zo sedemdesiatych a osemdesiatych rokov masťným podielom z privatizačného koláča, politickou kariérou v nejakej novej politickej strane, diplomatickým postom či profesúrou na novozaloženej provinčnej univerzite...

Pomáhali pri tom nielen staré konexie a stranické bratstvá a vzájomná výpomoc a súdržnosť bývalých spolupracovníkov ŠTB, ale hodil sa aj v päťdesiatych rokoch väznený strýko farár, denunciovateľný starý otec, ktorého režim obral o živnosť alebo hrubou silou donútil podpísať vstup do JRD, otec alebo ujec vyhodnený zo štúdií. Veru, pekne sa nám to za tých štyridsať rokov premiešalo.

Slovensko je predovšetkým krajinou vzťahov. Základom viac či menej úspešného prežitia je široko rozvetvené a súdržné príbuzenstvo, vybudované siete osobnej podpory a výhodná pozícia v nepoliticko-klientelistických vzťahoch. Súdržnosť, rodinná alebo klanová lojalita, klientelistická podriadenosť, záväzky v stranických a eštebáckych bratstvách, záväzky vyplývajúce z recipročnej výmeny služieb a konexií (do začiatku deväťdesiatych rokov samozrejme aj nedostatkových tovarov), pozícia v sieťach osobnej podpory zaväzuje. A zväzuje. Človek závislý na záväzkoch a vzťahoch tohto charakteru, ktorým vďačí za veľa – a možno aj za všetko, predsa nebude ani na nikoho ukazovať prstom, ale ani nebude mať chuť participovať na niečom, čo môže byť nepríjemné, či dokonca ohrozuje jeho príbuzného, patróna alebo klienta, niekoho s kým je zviazaný recipročnými vzťahmi a záväzkami. V „slušnej spoločnosti“ sa to nerobí, je to porušenie skupinových noriem. Ohrozenie jednotlivých článkov môže v konečnom dôsledku narušiť celú sieť. A keby aj nie, vždy je

najlepšie mlčať. Veď čo už sa dnes vyrieši debatami o nepríjemných problémoch, ktoré sa aj tak viažu k vláde režimu, ktorý dávno zanikol? Odpoveď na diskutovanú otázku fenoménu ŠTB je skrytá v názve smutne známej básne normalizačného slovenského poeta: „Niet hnusnejšieho vtáka, čo do vlastného hniezda fáka...“ Takže kto by mal vlastne otvárať diskusie o takýchto nepopulárnych háklivých témach, ktoré v strese honby za konzumom predtým upieraným nedostatkovou socialistickou ekonomikou nakoniec aj tak nikoho nezaujímajú? Že by snáď inteligencia?

Veľmi smutnou kapitolou moderných slovenských dejín je charakter slovenskej inteligencie. A to ako tzv. vidieckej inteligencie, tak i urbánnych intelektuálnych elít. Kto iný ak nie inteligencia – osobnosti zo skôr narodených vekových kategórií i kritická ľavicovo orientovaná intelektuálna mládež by mal otvárať trináste komnaty nepohodlivých tém a problémov, ktorých preberanie a riešenie však spoločnosti veľmi pomáha a posúva ju dopredu? Myslím si, že v našich podmienkach žiaden znalec tohto prostredia nebude hľadať v ňom iniciátorov problémových diskusií. Samozrejme, určite to neplatí o viacerých aktívnych jednotlivcoch, ktorí nasledujú skôr modely správania a postojov západoeurópskej inteligencie. Títo však majú v intelektuálnej komunite renomé outsiderov a nepríjemných troublemakerov.

A záverom niekoľko poznámok, ktorými som hľadám mal začať túto esej. Mlčanie o fenoméne ŠTB je iba jedným z mnohých problémov tejto spoločnosti, o ktorých sa vytrvalo mlčí. Ako som naznačil v predchádzajúcom texte, zrejme nie najdôležitejším. Je to celospoločenský konsenzus. Slovenská spoločnosť nie je schopná vyrovnáť sa ani len s udalosťami z tridsiatych a štyridsiatych rokov, na ktorých aktívne participovalo z dnes žijúcich ľudí už iba niekoľko starcov nad hrobom. Napriek tomu sa namiesto úsilia o objektívnu reflexiu tohto obdobia aj tu stretávame najmä s emóciami, manipuláciou s historickými faktmi a vytĺkaním politického kapitálu. Fenomén ŠTB, resp. vôbec kolaborácie s totalitným komunistickým režimom sa priamo týka množstva ľudí z prostredia ekonomických, politických a intelektuálnych postkomunistických elít. Nepriamo sa dotýka celej spoločnosti. A to aj mladých ľudí tváriacich sa, že problémy dnešnej spoločnosti sa ich vlastne netýkajú, nehovoriac o nedávnej minulosti. Za nechuťou reflektovať fenomén ŠTB je podľa môjho názoru skrytá racionálna úvaha: ak sa raz takáto diskusia naozaj otvorí, neskončí sa to iba u eštebákov. Bude pokračovať otázkami, čo sme vtedy

robili, ako sme sa správali aj my ostatní, ktorí sme síce nespolupracovali s politickou políciou, no s inými mocenskými štruktúrami totalitného režimu sme na istej úrovni museli spolupracovať všetci. Dokonca mnohí sme boli ich súčasťou. Nakoniec, pokiaľ sme sa nechceli stať disidentmi a úplnými spoločenskými outsidermi, ani nám nič iné neostávalo. Tak ako sme (skoro?) všetci aspoň do určitej miery participovali na nepoliticko-klientelistických a recipročných vzťahoch, ktoré nás možno zväzovali väčšmi, než strach z tajnej komunistickej polície. Ako je známe, na Slovensku neexistovala politická opozícia, tak ako neexistovali silné paralelné sociálne štruktúry, ktoré by reálne dokázali vytvoriť alternatívny spôsob života, priestor pre alternatívnu existenciu, pre alternatívne nielen politické, ale i ľudské postoje. Za „hrdinu“ sa považoval občan, ktorý si na schôdzi ROH „povedal svoje“, alebo ktorý sa netajil tým, že chodí do kostola.

Na Slovensku sebareflexia spoločnosti, a už to-bôž reflexia fenoménu ŠtB nie je a ani tak skoro nebude na programe dňa. Pretože neexistujú reálne sily vo vnútri tejto spoločnosti, ktoré by chceli a mohli takúto diskusiu otvárať a presadiť ju do širokého verejného diskurzu. A tých niekoľko exotov, ktorým by takáto nehoráznosť hádam aj mohla napadnúť, je vždy možné spoločnými silami umlčať. A ak nie umlčať, tak určite ignorovať.

ŠtB – ŠTRUKTÚRA, S KTOROU SA SLOVENSKÁ SPOLOČNOSŤ VYSPORIADALA

MICHAL VAŠEČKA

Písané pre K&K

Téma ŠtB, fenomén pretrvávania vplyvu štruktúr zviazaných s bývalou ŠtB, či problémy morálnej katarzie pri vysporiadaní sa s činnosťou tejto temnej organizácie na Slovensku nie sú témou. Pravdu povediac, okrem obdobia bezprostredne po novembri 1989 ani nikdy neboli. Možno práve preto som si trúfol použiť provokatívny názov tohto článku – väčšina slovenskej spoločnosti skutočne má pocit, že sa nie je s čím vysporiadať, resp. dvanásť rokov po revolúcii je už na to neskoro. Nepriamo to potvrdzujú aj výsledky výskumov verejnej mienky a tak problematika bývalej ŠtB je ľuďmi reflektovaná vo svojej frustračno-agresívnej forme, keď ľudia hodnotia spoločenské a politické elity. Označenie niekoho za eštabáka slúži potom pri neexistencii relevantných informácií ako ventil, ako spôsob odreagovania napätia z vývoja krajiny,

ako spôsob zmierenia sa so skutočnosťou, že o krajine spolurozhoduje spodina, resp. civilizačne značne retardované rurálne a až príliš lokálne elity. V tomto zmysle nie je problematika ŠtB zabudnutá, a práve preto, že je opradená mýtom tajomstva a konšpirácie, ani dlho zabudnutá nebude.

V istom zmysle je však fenomén ŠtB súčasťou toho, čo už na Slovensku prebolelo – opäť povedané trochu provokatívne, nie je veľmi čo reflektovať ako bolestivý problém. Okrem procesov s katolíckymi duchovnými v päťdesiatych rokoch ŠtB nemala proti čomu zasahovať, ak to porovnáme s činnosťou tajných služieb v Poľsku či Maďarsku. Disent proti komunistického režimu bol na Slovensku taký minimálny, že už tí, čo boli členmi komunistickej strany a po nociach si prečítali samizdatového Orwella, mali pocit, že sú súčasťou disentu. Úplne súhlasím s profesorom Kusým, keď vyvracia všeobecne rozšírený mýtus, že normalizácia na Slovensku nebola väčšia ako v Čechách, iba nebolo toho toľko, čo bolo potrebné normalizovať. Obyvatelia Slovenska boli vo všeobecnosti vďaka istému fázovému posunu a skutočnosti, že z reálneho socializmu vždy aspoň čiastočne benefitovali, na strane komunistického režimu. Tento režim, počas ktorého sa Slováci prvýkrát v dejinách do sýtosti najedli, v očiach väčšiny potreboval isté reformy, ale príliš málo ľudí išlo za hranicu predstaviteľného – hádam iba niekoľko chartistov a členov katolíckeho disentu premýšľalo v intenciách zásadnej zmeny režimu. A tak ŠtB mala „k dispozícii“ iba obmedzenú skupinu reprezentujúcu vnútorného nepriateľa a o to lepšie a komplexnejšie sa s touto skupinou vedela vysporiadať.

Dôvodov pre dnešné mlčanie o fenoméne organizácie, ktorej minimálne jednu časť (boj proti vnútornému nepriateľovi) možno bez zaváhania označiť za zločineckú organizáciu, je však pochopiteľne oveľa viac. Slovensko nie je výnimočné v porovnaní so svojimi post-komunistickými susedmi vo váhaní, ako naložiť s explozívnyimi materiálmi bývalej ŠtB. Výnimoční sme v tom, že zatiaľ prakticky neprebehla diskusia o nepríjemných témach ako sú otázky viny, ospravedlnenia sa za zločiny a štátny teror. Diskusie na túto tému aj v intelektuálnych kruhoch uviazli na hodnotení technickej stránky uverejnenia či sprístupnenia spisov bývalej ŠtB. Už menej sa hovorí o tom, že niektoré elity ŠtB pripravovali pred rokom 1989 zmenu vládnej garnitúry a postupný prechod k tomu, čo politológovia nazývajú demokracia. Bola to aj táto skupina, ktorá neskôr dláždila cestu k moci Mečiarovi – dramatické zmeny novembra 1989

a predovšetkým strata vplyvu bývalých elit bola pre nich mimoriadne bolestivá. Skutočnosť, že aj dnes je vo verejnom živote veľa ľudí, ktorí spolupracovali s bývalou ŠtB, je preto vysvetliteľná pomerne ľahko – s ŠtB spolupracovalo také veľké množstvo kvalifikovaných ľudí, že by bolo naivné sa domnievať, že dvanásť rokov po zmene režimu nebudú prítomní na politickej scéne. Fenomén ŠtB tak súvisí s legitimitou a mierou viny komunistického režimu celkovo – skutočnosť, že tento režim nebol morálne odsúdený novými elitami podobne ako fašizmus po druhej svetovej vojne, má priamu súvislosť s prítomnosťou bývalých eštabákov na politickej scéne. Ktovie, ako by sa vyvíjala situácia v povojnovom Nemecku, či Quislingovom Nórsku, keby v nich neprišlo k razantnej exklúzii fašistických skupín zo spoločenského života.

Tu niekde je možné hľadať korene nedorozumení medzi zástancami hrubej čiary za minulosťou a tými, ktorí uprednostňujú bolestivé vyrovnávanie sa s minulosťou. Denacifikácia po roku 1945 v Nemecku nebola demokratickým procesom. Celé skupiny boli vylúčené z verejného života na dlhé roky a aj vďaka tomu je dnes Nemecko jednou z najdemokratickejších krajín Európy. Diskusie o dekomunizácii boli od začiatku vedené v duchu dodržiavania demokratických princípov a to presne v čase, keď na Slovensku časti bývalej siete začínali pracovať na budúcom úspechu HZDS v parlamentných voľbách v roku 1992.

V prípade Slovenska je však príčina mlčania o ŠtB hlboko zakorenená v slovenskej tradícii pomlčania o našich vlastných zlyhaniach a relativizácii zločinov, ktorých sa niektorí z nás dopustili. Je to tradícia, ktorá sa v posledných rokoch prejavila v našej neschopnosti vysporiadať sa s Mečiarom, Lexom, Rezešom a celkovým morálnym úpadkom spoločnosti počas mečiarizmu. Slovensko má vo všeobecnosti veľmi krátku historickú pamäť, na tieto skutočnosti poukazujú viacerí slovenskí historici. Príčinu je potrebné hľadať aj v nedostatku demokratických tradícií – prvá Československá republika trvala príliš krátko na to, aby Slováci mali možnosť osvojiť si princípy demokracie a natrvalo sa zbaviť príťažky myslenia rurálnych ľudí z tradičného prostredia. Problém mlčania o ŠtB je však aj problémom chýbajúcich morálnych elit v slovenskej spoločnosti – po novembri 1989 liberálne elity neboli schopné presadiť svoj postoj k amoralnosti komunistického režimu a zločinnému charakteru ŠtB.

Slovensko má vo všeobecnosti problém hovoriť o skutočnostiach, ktoré nevieme psychicky zvládnuť. V tomto zmysle až posledných niekoľko rokov

znamená istú zmenu, až v posledných rokoch sme schopní reflektovať morálny stav celej spoločnosti. A možno až dnes zisťujeme, že ak je možné hovoriť o morálnom stave spoločnosti a našich spoločných črtách, tak je to nepochybne alibizmus. Akoby celonárodnou črtou bola neochota jasne sa vyjadriť, konať a niesť za to konzekvencie. Vyzerá to, akoby sme sa báli, že zistíme o sebe ešte horšie skutočnosti, než na aké sme si už zvykli. Aj ŠtB je problém z tejto kategórie. Akoby sme sa báli, že na povrch vypláva, že s komunistickým režimom spolupracovalo tak veľa ľudí, až sa budeme pýtať, či sa tu dá ďalej žiť. Možno sa príliš veľa ľudí bojí, že zistia to, čo disidentka v bývalej NDR, že dlhé roky na ňu donášal Stasi jej vlastný manžel.

Na tému ŠtB je už ale dvanásť rokov po zmene neskoro. Prepásli sme ďalšiu šancu zvíťaziť v boji o svoju hrdosť a čisté svedomie. Dnes je preto možné a potrebné diskutovať v intelektuálnej rovine o tom, ako zabezpečiť, aby sme sa nemuseli hanbiť aspoň za historické učebnice, ktoré historici už čoskoro budú písať o súčasnom období. Pamäť národa sa dá obnovovať, dúfajme, že nemá tie isté znaky ako mozgové bunky, ktoré odumierajú nenávratne. V praktickej rovine je zrejme poslednou šancou ako poznať pravdu o sebe sprístupnenie zväzkov ŠtB ľuďom, ktorí sú v nich vedení. Za takýchto okolností neakceptujem argument, že môže prísť k mnohým osobným tragédiám – skúsenosti bývalej NDR ukazujú jasne, že je možné zabezpečiť ochranu údajov a sprístupniť ich iba ľuďom, ktorých sa týkajú.

Chýbajúca diskusia na tému bývalej ŠtB bez pochýb ovplyvnila vývoj na Slovensku v posledných dvanástich rokoch, a to minimálne v troch rovinách. V tej najviditeľnejšej rovine umožnili morálni i faktickí víťazi novembra 1989 bývalým eštabákom vrátiť sa zadnými dverkami do politiky, ovplyvňovať vývoj na Slovensku tak, že dlhé roky stála krajina vykoľajená na vedľajšej koľaji stredoeurópskej postkomunistickej transformácie. V morálnej rovine prítomnosť štruktúr s temnou minulosťou zrelativizovala všetko, čo mala šancu priniesť zmena v novembri 1989. A konečne v tej praktickej rovine viedli váhania pri vysporadúvaní sa s minulosťou k tomu, čo je také známe z histórie: národ, ktorý sa nepoučí zo svojich omylov, je odsúdený na to, aby ich opakoval znovu. Činnosť SIS v období 1994 – 1998 v mnohom nápadne pripomínala spôsoby ŠtB, často bolo totožné aj personálne pokrytie...

FENOMÉN ŠtB

PETER ZAJAC

Písané pre K&K

Fenomén ŠtB je súčasťou širšieho problému: nazvime ho pracovne problémom pamäti.

Môžeme vajať, či sme lustráciami neprijali hru ŠtB, môžeme sa donekonečna pýtať na spoľahlivosť jednotlivých zväzkov, môžeme špekulovať, či sa majú sprístupniť postihnutým osobám, môžeme byť smutní nielen zo včerajšieho, mečiarovského, ale aj z dnešného, nemečiarovského laxného postoja verejnosti a politických elit k lustráciám (veď dodnes sú zväzky v rukách SIS a nie na ministerstve vnútra, kde podľa zákona patria), môžeme sa pýtať, prečo na rozdiel od Českej republiky platil na Slovensku lustráčny zákon necelý rok a fakticky nikdy sa nedodržiaval. Môžeme sa, napokon, pýtať, prečo sa u nás tak často pokladá spolupráca s ŠtB za viacmenej gavaliersky delikt, alebo sa jednoducho prehláda.

To všetko sú otázky, ktoré sa u nás za tých dvanásť rokov od novembra 1989 vynorili. Odpovede na ne nie sú vždy jednoduché. No na rozdiel od Nemecka, či Českej republiky, kde sa rozhodli naprieč všetkým pochybnostiam lustrácie uplatniť a zákon dodnes dodržiujú, na Slovensku fakticky neplatil nikdy. Pripomína mi to syndróm polopanny: aj sme zákon mali, aj sme ho neuplatňovali. Aj sme prejavili vôľu vysporiadať sa s minulosťou, aj sme to neurobili. Aj sme si o tom podiskutovali, aj tak sa nič nezmenilo. Lenže polopanny neexistujú.

Z toho všetkého je nepochybný iba náš opakujúci sa oportunistický historický stereotyp správania. Nevysporiadali sme sa nielen s lustráciami, ale s nijakou z našich početných minulosť dvadsiateho storočia. Podnes si nevieme poradiť so Štefánikom, Hlinkom či Dubčekom a radšej z nich vyrábame legendy. Jasne sme neoddelili fašizmus od antifašizmu: veď ináč by nemohol ešte v roku 2001 velebíť Slovenský rozhlas neďávno zosnulého Jozefa Kirschbauma. Nerozlišujeme demokratický a totalizujúci antifašizmus: ako by si ináč mohli komunisti prisvojovať ako svoje výlučné vlastníctvo s takou okatou bezostyšnosťou SNP? Prijali sme zákon o komunizme ako zločinnom systéme, ale za prezidenta sme si zvolili človeka, ktorý hovorí, že za komunizmom treba dať hrubú čiaru a o sebe, že bol dobrým komunistom aj kresťanom. Ako to všetko možno zlúčiť?

Nijako sme sa však nevysporiadali ani s našimi ponovembrovými dejinami. Ako by ináč bolo

možné, že k moci sa nezadržateľne derie politik, ktorý o sebe hovorí, že November 1989 si ani nevšimol? Nepotrestali sme ani jeden z takých do neba volajúcich trestných činov, akými boli únos občana Slovenskej republiky do zahraničia štátnou tajnou službou, zavraždenie jeho svedka, či zmarenie referenda. Naopak, vlastnou korupciou a porušovaním zákonov sme porušovanie zákonov a korupciu v rokoch 1992 – 1998 „vymazali“, a tým spätne legitimizovali.

Tento stereotyp správania vyplýva z falošného vedomia, že sme všetci v jednom vreci. Znamená to privierať oči pred krivdami, nespravodlivosťami, a niekedy aj pred zločinmi, znamená to prijať porušovanie pravidiel a dohôd, podrazníctvo a závisť ako normu správania. To nie je neschopnosť, ale nechuf' vysporiadať sa s vlastnou minulosťou. Obsahuje jasnú kalkuláciu: dnes pomôžem ja tebe, zajtra pomôžeš ty mne; dnes odpustím ja tebe, zajtra odpustiš ty mne; dnes zabudnem ja, zajtra zabudneš ty; dnes som pri moci ja, zajtra budeš pri moci ty.

Toto správanie ráta len s ustavičnou, aj keď vždy inou prítomnosťou, je zamerané na aktuálne prežitie. Pamäť, dlhšia ako jeden mesiac, sa pokladá za neslušnosť. Preto je prezentistický aj náš vzťah k minulosti: vyberáme si z nej celkom účelovo len to, čo nez neprukuje, neznerozpúča, neudrži, netrápi, nebolí, neukazuje na nás prstom. Takto si to uchováame v našej kultúrnej pamäti, takto neproblémovo sa potom v každej z našich prítomností správame voči novým a novým prístihnutiam, priestupkom, trestným činom a zločinom. Viac námahy a vynaliezavosti venujeme technikám zabúdania ako nastoleniu spravodlivosti voči postihnutým.

Na toto správanie máme pojem hybris a Jenő Szűcs nám to povedal, keď nám spolu s Istvánom Bibóom už pred desaťročiami oznámili, že to nie je nič nové, že sa ako hybridná spoločnosť správame v strednej Európe už stáročia.

Poznáme však aj odpoveď na otázku, čo to znamená: pohybujeme sa síce zväčša v rámci západnej civilizácie, no na jej periférii a ešte častejšie na okraji.

Ak mám teda odpovedať na otázku, čo pre mňa značí kauza lustrácií, je jedným z potvrdení našich dnešných foriem zabúdania. Aktuálne si ním utvrdzujeme historický stereotyp správania, ktoré nás situuje opäť – na okraj. Lebo jadro – a tým nemyslím geografické centrum, ale hodnotový stred – európskej civilizácie a kultúry je založené na tvorbe pamäti a na technikách nezabúdania.